

СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ У ДЗЕРКАЛІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ КИЯН —

Стаття присвячена проблемі визначення статусу української та російської мов. Дані соціологічних досліджень громадської думки киян дозволили виявити зміни у ставленні громадськості до функціонування двох мов залежно від змін у мовній політиці. Разом з тим фіксується зростання частки респондентів, які вважають, що російська мова має бути витіснена з усіх сфер життя при зменшенні тих, хто підтримує її використання як розмовної паралельно з українською.

Ключові слова: соціологічне опитування, мовна політика, державна мова, статус української мови, статус російської мови.

Закон України «Про засади державної мовної політики» за задумом його авторів мав би покласти край конфліктам у країні на мовному ґрунті й насамперед протистоянню україномовного та російськомовного населення. Розв'язання проблеми автори закону вбачають у наданні статусу регіональної мові, яку вважають рідною понад 10 % мешканців регіону¹. Проте йдеться не лише про зміну статусу російської мови, яка всупереч положенням Європейської Хартії мов була зарахована до регіональних та міноритарних, а й про певну модель мовної політики в країні.

Якщо залишити осторонь історичні та етнокультурні причини, формування та реалізація мовної політики в країнах, де набули поширення кілька мов, здійснюються по-різному: є країни, які передусім підтримують мову титульної нації (яскравий приклад — Франція); країни, що визнають офіційний статус кількох мов, які функціонують на всій території (фактично такий підхід не реалізовано, але юридично засвідчено Фінляндією); країни, що визнають офіційний статус кількох мов, кожна з яких функціонує в певній частині країни (Бельгія, Канада, Швейцарія); країни, де є одна державна (офіційна) мова на всій території, а в окремих її частинах можуть бути запроваджені інші офіційні мови (Росія). Остання модель притаманна імперським або постімперським країнам, які виникли внаслідок об'єднання метрополією територій кількох різних народів.

Ухвалений Верховною Радою мовний закон фактично є втіленням саме останньої моделі, хоч Україна є унітарною державою, яка має у своєму складі, крім українців, лише один народ зі своєю етнічною територією — кримських татар, але очевидно не є імперією. Однак зазначена модель є фактично узаконенням результатів тривалого імперського насилля в мовній сфері щодо України як колонії. Замість захисту постраждалих від колоніальної політики

¹ Закон України «Про засади державної мовної політики». — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

міноритарних мов завдяки положенням цього закону спостерігаємо введення лише російської мови як офіційної в областях, окремих містах і навіть селах країни. Адже російська мова, за даними досліджень, вільно почувається в міському середовищі практично на всій території України². Існує реальна загроза, що до таких «регіонів» може потрапити навіть Київ.

Оскільки завданням мовної політики держави є зміцнення єдності українського суспільства, зокрема стабілізація суспільно-політичної ситуації в країні та запобігання виникненню конфліктів на мовному ґрунті³, варто розглянути, наскільки ефективно його вирішує Закон України «Про засади державної мовної політики».

Столиця України Київ належить до тих міст, де значна частина населення в повсякденному спілкуванні послуговується російською мовою. Спробуємо визначити, наскільки згаданий закон узгоджується з уявленнями киян про функціонування обох поширених мов спілкування на основі результатів опитувань щодо мовної ситуації в місті⁴.

Принципово важливим у світлі запровадження регіональних мов, зокрема російської в столиці України, є аналіз тенденцій змін щодо визначення рідної мови. Згідно з результатами опитування киян у квітні-травні 2012 р.⁵, частка респондентів, які визначили рідною мовою українську, за шість років скоротилася з 63 % (у 2006 р.)⁶ до 45 %. Разом з тим на 10 % (з 31 % до 21 %) скоротилася й частка киян, які рідною мовою назвали російську. Проте майже всемеро зросла кількість респондентів, які визнали рідною мовою зразу обидві — і українську і російську. У такому разі хочеться спитати авторів мовного закону: як саме вони вирішуватимуть питання про надання тій чи іншій мові статусу регіональної у випадку, коли громадяни називатимуть рідною одразу дві мови? Чи зарахувати цих громадян до тих, хто вважає рідною українську, чи російську? Чи мають такі громадяни поповнити ряди тих, хто за законом може претендувати на введення російської як офіційної?

Щоб відповісти на ці питання, очевидно, варто з'ясувати, як самі кияни бачать статус української та російської мов. Тут доцільно звернутися до вже наведених результатів моніторингових опитувань.

Дані про ставлення киян до питання статусу обох мов (див. табл. 1), які поширені в столиці, засвідчили, що частка киян, які не вбачають необхідності законодавчого врегулювання функціонування російської мови в країні, залишається сталою протягом усього часу спостереження і становить майже 70 %. Так само частка киян, які ратують за надання російській мові статусу офіційної або державної, перебувала на позначці 27–29% у 2001–2006 рр., а в 2012 р. знизилася до 23% (див. рис. 1).

² Масенко Л. Мовна ситуація в Україні. Соціолінгвістичний аналіз // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Проект INTAS «Language Policy in Ukraine: Antropological, Linguistic and Eurther Perspectives» (2006–2008) / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. — К., 2001. — С. 119.

³ Закон України «Про засади державної мовної політики». — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

⁴ Опитування Центру «Громадська думка» 2001–2006 р. та опитування соціологічної лабораторії Академії муніципального управління у квітні — травні 2012 р.

⁵ Опитування соціологічної лабораторії Академії муніципального управління у квітні — травні 2012 р. за багатоступеневою квотною вибіркою, обсяг вибірки — 785 осіб. Вибірка репрезентативна для Києва за статеві-віковими характеристиками. Точність результату без урахування дизайн-ефекту — 4%.

⁶ Опитування Центру «Громадська думка» у грудні 2006 р. за багатоступеневою квотною вибіркою, обсяг вибірки — 1187 осіб. Вибірка репрезентативна для Києва за статеві-віковими характеристиками. Точність результату без урахування дизайн-ефекту — 3.16%.

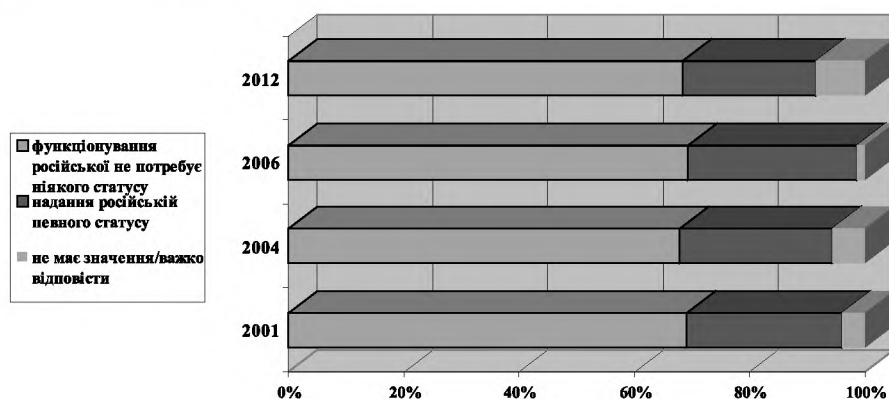


Рис. 1. Динаміка уявлень киян про статус та функціонування української та російської мов.

Таблиця 1

Динаміка відповідей на запитання «Яким має бути статус української та російської мов в Україні?» у відсотках				
Варіанти відповідей	2001	2004	2006	2012
Українська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням російської мови з усіх сфер життя	4,5	5,1	16,3	13,9
Українська мова — державна, російська мова має такі самі права, як і решта мов національних меншин	26,7	27,4	30,3	33,5
Українська — державна, російська мова має використовуватися паралельно лише як розмовна	37,8	35,4	22,7	20,7
Українська мова — державна, російська має вживатися паралельно як офіційна мова в тих місцевостях, де більшість населення цього прагнучиме	—	—	16,3	15,3
Українська та російська мови мають бути рівноправними державними мовами	26,8	26,3	12,9	6,1
Російська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням української мови з усіх сфер життя	0,2	0,2	0,1	1,8
Це питання для мене не має значення / Важко відповісти	4,1	5,7	1,5	8,6

Зазначимо, що в опитуваннях 2001 р.⁷ та 2004 р.⁸ опції «Українська мова — державна, російська має вживатися паралельно як офіційна мова в тих місцевостях, де більшість населення цього прагнучиме» не було⁹, вона з'явилася лише з 2006 р.¹⁰ Відсутність істотних змін у розподілі відповідей між тими, хто бажає, аби російській мові було надано офіційного статусу, й тими, хто цього не прагнув, дозволяє зробити висновок, що регіональний статус для

⁷ Опитування Центру «Громадська думка» у вересні-жовтні 2001 р. за багатоступеневу квотну вибіркою, обсяг вибірки — 1175 осіб. Вибірка репрезентативна для Києва за статеві-віковими характеристиками. Точність результату без урахування дизайн-ефекту — 3,16%.

⁸ Опитування Центру «Громадська думка» в листопаді 2004 р. за багатоступеневу квотну вибіркою, обсяг вибірки — 988 осіб. Вибірка репрезентативна для Києва за статеві-віковими характеристиками. Точність результату без урахування дизайн-ефекту не перевищує 3,2%.

⁹ Залізняк Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній і день прийдешній. — К., 2001. — С. 55.

¹⁰ Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Проект INTAS «Language Policy in Ukraine: Antropological, Linguistic and Eurther Perspectives» (2006–2008). — К., 2001. — С. 346, 347.

російської мови жодним чином не впливає на зазначений розподіл. Тобто частка прихильників надання російській мові будь-якого юридичного статусу не збільшується.

Натомість варто розглянути, як змінювалися думки киян щодо функціонування російської мови, які не вбачають потреби надання їй додаткового статусу (див. рис. 2). Так, з 2001 по 2012 рр. втричі (з 4,5 % до 13,9 %) зросла частка респондентів, які вважають, що українська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням російської мови з усіх сфер життя. Разом з тим маємо зменшення частини киян (на 17 %), які є прихильниками використання російської мови паралельно з українською як розмовної. Це може свідчити про тенденцію радикалізації настроїв киян у мовних питаннях, насамперед щодо вживання української мови. Поки що станом на весну 2012 р. кияни в більшості підтримують формулювання, зафіксоване ще в «Законі про мови УРСР» 1986 р., де українська мова — державна, а російська має такі самі права, як і інші мови національних меншин. Таку позицію висловив кожен третій учасник опитування.

Не менш цікавими виявилися дані про зміни уявлень тих киян, які вважають за необхідне надати російській мові офіційного або державного статусу (див. рис. 3). Зокрема, прибічники надання російській мові такого ж статусу, як і українській, з уведенням поняття «регіональна мова» розшаровуються на дві нерівнозначні частини. Меншість підтримує необхідність державного статусу для обох мов, більшість визнає за українською мовою статус державної, а російська може вживатися *паралельно* як офіційна в місцевості, де більшість населення цього прагне. Крім того, маємо також скорочення прихильників надання російській будь-якого статусу в 2012 р. порівняно з 2006 р. Можемо припустити, що це спричинено не стільки «тиском» помаранчевої влади в 2006 р., скільки відверто ворожою політикою щодо української мови сьогодишньої влади.

Це підтверджують відповіді на запитання про спрямованість мовної політики держави щодо української та російської мов (див. табл. 2). Сьогодні менше 18 % киян вважають, що нинішня політика підтримує та стимулює функціонування української мови, а це вдвічі менше, ніж за даними опитування 2006 р. Зменшилася і кількість тих, хто не вбачає в державній мовній політиці ні позитивного, ні негативного впливу на функціонування мови. Натомість за цей час удвічі (з 10 % до 20 %) зросла частка киян, які вважають, що українська держава обмежує функціонування державної мови. Зросла й частка тих, хто вважає, що держава надає підтримку саме російській мові.

Таблиця 2

Уявлення киян про державну політику щодо української та російської мов у 2006–2012 рр. у відсотках				
Варіанти відповідей	Щодо української мови		Щодо російської мови	
	2006	2012	2006	2012
Нинішня мовна політика держави:				
підтримує і стимулює функціонування мови	36,7	18,1	11,8	18,9
не заважає, але й не сприяє її функціонуванню	46,8	40,9	58,1	40,2
обмежує функціонування мови	9,9	19,8	22,3	16,7
інше	2,7	5,3	3,1	3,7
важко відповісти	4,0	15,8	4,6	20,3

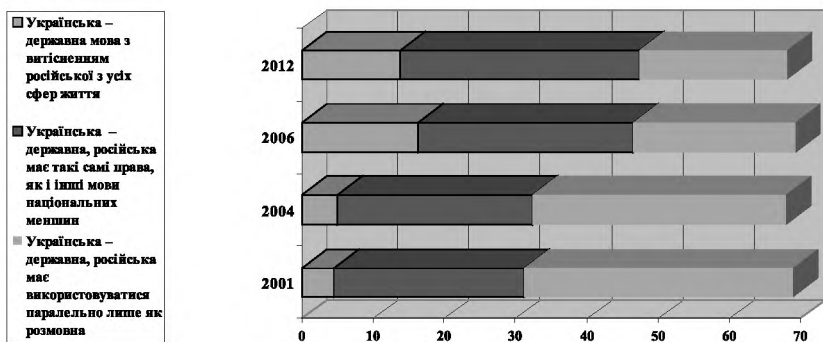


Рис. 2. Динаміка відповіді на запитання «Яким має бути статус української та російської мов в Україні?» по позиціях, які не передбачають надання російській мові офіційного статусу.

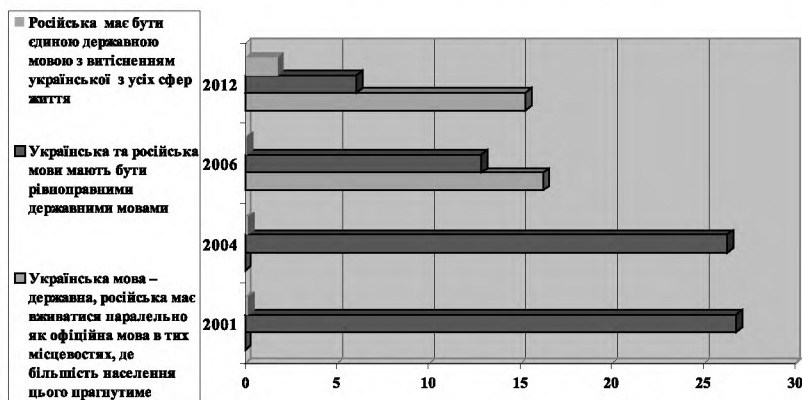


Рис. 3. Динаміка відповіді на запитання «Яким має бути статус української та російської мов в Україні?» по позиціях, які передбачають надання російській мові офіційного статусу.

Привертає увагу той факт, що в 2012 р. помітно (в 4–5 разів) збільшилася частка тих киян, які взагалі не змогли відповісти на запитання про державну мовну політику ні щодо української, ні щодо російської мови.

Не дивно, що за даними опитування 2012 р. надання російській мові якогось додаткового статусу не вимагають ні ті кияни, які зазвичай спілкуються українською мовою, ні ті, що розмовляють російською або тією чи іншою мовою залежно від обставин (див. рис. 3). У кожній з цих груп більшість становлять прихильники статусу державної лише для однієї мови — української. Так само й серед киян, які вважають рідною українську, російську або однаковою мірою обидві мови, переважають ті, хто не вимагає для російської додаткового статусу.

Якщо ж виходити виключно з показника тих киян, які вважають рідною мовою російську, то серед них четверо з десяти бажають для російської регіонального або державного статусу, а це лише 8 % від усіх учасників опитування (див. рис. 4, 5).

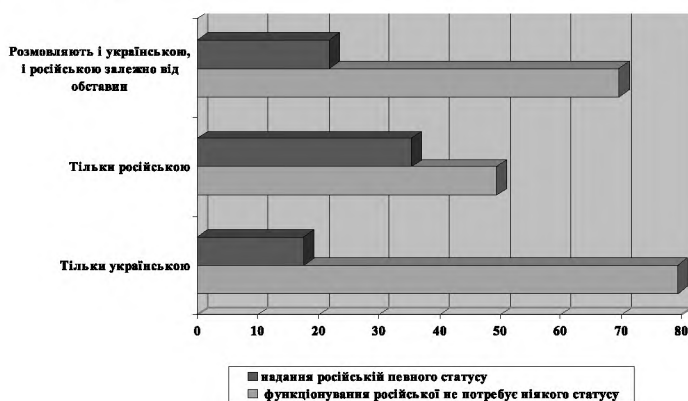


Рис. 4. Ставлення киян до надання певного статусу російській мові залежно від мови спілкування мовців (за даними опитування 2012 р.)

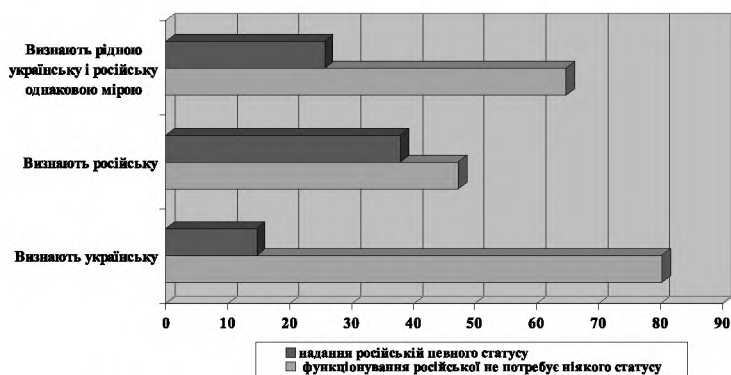


Рис. 5. Ставлення киян до надання певного статусу російській мові залежно від визначення рідної мови (за даними опитування 2012 р.)

Таким чином, прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» не відповідає уявленням мешканців столиці про врегулювання мовного питання, принаймні щодо статусу російської мови, і не залежить ні від мови їхнього повсякденного спілкування, ні від того, яку мову вони вважають рідною. Останнє має значення у світлі заяв сьогоденної провладної більшості про те, що новим законом вони врешті-решт урегулювали мовне питання в країні.

Однак необдумані дії влади в мовній політиці призводять до збільшення політичного напруження в Україні, ескалації нікому не потрібного російсько-українського протистояння. Про це свідчать відповіді самих киян на запитання: «Як Ви вважаєте, чи існує загроза виникнення конфліктів в Україні, якщо російській мові буде надано статус державної?». Більше половини учасників опитування в травні 2012 р. відповіли ствердно на це запитання. Зазначимо, що під час опитування 2006 р. загрозу виникнення у столиці конфлікту на мовному ґрунті вбачали лише 15 із 100 киян. При цьому можливість таких конфліктів, якщо російській буде надано статус державної, вбачають як кияни, що не підтримують надання додаткового статусу російській мові, так і ті, хто має протилежну думку (див. рис. 6).

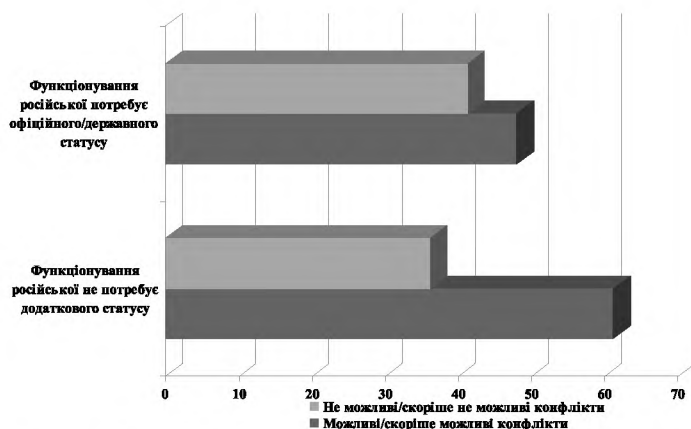


Рис. 6. Відповіді киян на запитання «Чи існує загроза виникнення конфліктів в Україні, якщо російській мові буде надано статус державної?» залежно від ставлення до надання офіційного статусу російській мові (за даними опитування 2012 р.)

Такі зміни в поглядах киян пояснюються цілковитою зневагою сьогоденної влади до українського мовного законодавства навіть у його нинішньому вигляді. Чиновники відверто користуються російською мовою під час виконання службових повноважень на всіх щаблях: від Верховної Ради, Уряду, Президентської адміністрації до керівників регіонів України тощо. Агресивний наступ на українство стимулює радикалізацію настроїв у самому суспільстві й посилює протистояння в мовній сфері. Власне, сам Закон України «Про основи державної мовної політики», ухвалений влітку 2012 р., не лише не розв'язав проблеми виникнення конфліктів на мовному ґрунті, а, навпаки, створив передумови для реальної загрози стабільності країни, позбавив владу решток популярності серед мешканців столиці. Про це свідчать не лише результати опитувань киян, а й результати останніх виборів до Верховної Ради.

Н. М. ZALIZNIAK

THE STATUS OF THE UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES IN THE MIRROR OF THE PUBLIC OPINION OF THE KYIVITES

The article is dedicated to the analysis of the consequences of the language policy implementation in Ukraine on the basis of the sociological researches conducted in 2001–2012 in Kiev. The study has covered issues on the use of the two most widely spoken languages in the capital: Ukrainian and Russian, recognition either of two languages as native, the idea of the status of both languages and possible consequences of its changes. Sociological studies of the public opinion of the residents of Kyiv went to show that in 2012 there was a substantial reduction of the part of the Kyivites, who conceive state language policy to support and stimulate functioning of the Ukrainian language. Reduction has also taken place among the Kyivites, who consider either Ukrainian or Russian to be their native with an increase of those who consider both languages to be their native. At the same time, a part of the Kyivites, who in everyday life communicate in Russian has fallen off to one-fifth while that in Ukrainian has shown an increase.

The countries with a multi-language structure were solving the problem of the language status in different ways: the countries that mainly support language of the titular nation, countries that recognize the official status of some languages functioning throughout their territories, countries that recognize the official status of some languages, each of them functioning in a particular part of the country and countries with one state (official) language

throughout the territory but in some parts of it other official languages may be implemented. Relational views of the residents of the capital on the status of both languages suggest a conclusion about the most attractive model of the language policy.

Opinion polls of the Kyivans have shown the absence of significant changes in perception of the Kyivans of the need for the Russian language to be granted extra status to. At the same time, there recorded an increase in the portion of the respondents who believe that the Russian language should be ousted from all the domains of life and reduction therein of those who support its use as a spoken along with Ukrainian. The latter may denote radicalization of the Kyivans' state of mind regarding language matters. Currently, among the Kyivans tending to grant Russian extra status the majority recognizes the Ukrainian language to be of the state status, while Russian — to be used parallel to as official in the areas where most people would so desire. «The Law of Ukraine for the Principles of the Language State Policy» did not solve the issue of possible language-related conflicts. Changing of the status of the Russian language to the mind of the Kyivites may lead to the conflict in Ukraine, that was not observed in 2006.

Keywords: sociological poll, language policy, the official language, the status of the Ukrainian language, the Russian language.